

НЕКАТОРЫЯ АСПЕКТЫ ДАСЛЕДАВАННЯ ПАЭТОНІМАЎ У МАСТАЦКІХ ТВОРАХ ЛІТАРАТУРЫ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ

У артыкуле разглядаюцца паэтонімы ў творах літаратуры для дзяцей, даследуюцца некаторыя асаблівасці ўжывання такіх адзінак у беларускім мастацкім тэксце.

Даследаванні ў галіне літаратурнай анамастыкі лінгвісты разглядаюць як асобны, перспектыўны навуковы напрамак у беларускім мовазнаўстве. Негледзячы на вялікую колькасць прац, прысвечаных праблеме, паэтонімы ў творах мастацкай літаратуры для дзяцей застаюцца мала даследаванымі. Некаторыя асаблівасці выкарыстання такіх адзінак як стылістычна і семантычна маркіраваных экспрэсіўных сродкаў на матэрыяле рускіх праявітых тэкстаў 19-20 ст. ст. для дзяцей прасачыла В. Бардакова [1]. Даследчыца выявіла і прааналізавала структурна-семантычныя тыпы ўласных імёнаў з твораў для дзяцей Л. Талстога, К. Ушынскага, Н. Носава, М. Прышвіна і некаторых інш. пісьменнікаў. Ролю ўласных імёнаў у стварэнні лінгвастылістычнай структуры паэтычных твораў татарскіх пісьменнікаў разгледзела Л. Хамітава [2]. Ва ўкраінскім мовазнаўстве спецыфіку паэтаніміі твораў Р. Дала даследавала А. Петренко [3].

У беларускай лінгвістыцы ўжыванне такіх адзінак у некаторых творах для дзяцей Я. Коласа, М. Лынькова, Г. Дашкевіч, В. Рагаўцова даследаваў В. Шур [4, 64, 160]. Ён прасачыў асаблівасці выкарыстання асабовых уласных імёнаў у творах для дзяцей: ўжыванне іх дэмініўтыўных формаў, выкарыстанне эпітэтаў-прыдаткаў у спалучэнні з некаторымі ўласнымі імёнамі (*Савось-распуснік, Яська-хват, Гануля-чараўніца, Варабейка-калыханчык* і інш.). Нацыянальная спецыфіка і адметнасць антрапонімаў і онімаў-загалоўкаў твораў Я. Коласа «Дзеравеншчына» і «Сірата Юрка» разгледжаны ў асобным артыкуле «Анамастычная лексіка ў творах Якуба Коласа для дзяцей» [5]. Асобныя пытанні, якія датычаць наймення персанажаў у творах беларускай мастацкай літаратуры для дзяцей і іх асаблівасцей фрагментарна апісаны ў работах некаторых літаратараў і лінгвістаў [6, 7 і інш.).

Адсутнасць комплекснага аналізу анамастычных адзінак мовы мастацкіх твораў беларускай літаратуры для дзяцей на структурна-семантычным і лексіка-стылістычным узроўнях абумоўлівае неабходнасць нашага даследавання. Намі прааналізаваны некаторыя

творы для дзяцей В. Віткі, С. Пшукевіча, Я. Калашнікава, Г. Дашкевіч, і інш. беларускіх пісьменнікаў, у лексічны склад якіх арганічна ўваходзяць паэтонімы (выяўлена каля 1 500 адзінак і іх формаў). Гэта творы, створаныя спецыяльна для дзяцей з улікам псіхафізіялагічных асаблівасцей іх развіцця (Я. Колас «Міхасёвы прыгоды»; З. Бядуля «Мурашка Палашка»; В. Вітка «Вавёрчына гора», «ППШ», «Азбука Васі Вяселкіна» і інш.) і некаторыя творы, якія ўвайшлі ў кола школьнага дзіцячага чытання (М. Багдановіч «Мушка-зелянушка і Камарык – насаты тварык» і інш.).

Відавочна, што вывучэнне паэтаніміі з'яўляецца важнай і неад'емнай часткай не толькі ў засваенні мовы твораў пэўнага пісьменніка, а і ў вывучэнні мовы мастацкай літаратуры ў цэлым. Творы для дзяцей адрозніваюцца асаблівай паэтыкай, якой характэрны анімізм, антрапамарфізм, займальнасць, дынамічнасць: *Дзюбаю вадзіла Гусь / І па карце ладзіла, / Ўсё шукала Беларусь / Ў Афрыцы і ў Азіі* [8, 16]; – *Я Асёл... / Яму адказвае Асёл. Саджуся з кнігаю за стол – / У рот адразу ж агурок. / – На што? / – Каб ведаць лепш урок* [8, 36]; *Ш-ша, слухайце, што піша Ёры: / «Жыву за іншых я не горш. / Малым настаіў ёлку. / Выпісваю «Вяселку»* [8, 40]; – *Ёсць разгарнуцца дзе цяпер! – / Скажу Мядзведзь-пенсіянер / Стаў пілаваць бяровенні* [8, 47] і інш. Персаніфікуюцца і выконваюць ролю паэтоніма самыя розныя ўласныя назоўнікі. Так, у вершах маленькаму чытачу даступна растлумачаны беларускія назвы месяцаў, якія ажыўлены і надзелены чалавечымі якасцямі: – *А пасля з'явіўся Люты / Цераз поле, нацянькі, / Паглядзеў, ці мы абуты / І ці ёсць у нас канькі* [9, 7]; *Студзень ёлку нам прынёс, / Падарункаў поўны мех / З ім адразу ж Дзед Мароз / Ціха тупае ля стрэх* [9, 6]; – *Вось і Верасень прыбыў, / Прывалок дажджоў нямала* [9, 7]; – *А Кастрычнік сцеле лён, / Бульбе робіць ён дакопкі, / У садах збірае плён – / Горы яблыкаў салодкіх* [9, 8]; *Заспявала восень зычна, / Запаліў кастры кастрычнік, / Падарыў нам лістапад / Лісця ціхі зарапад. / Грудзень стукае ў грудзі: / –*

Дакапайце ж бульбу, людзі! [10, 18]. Месяцы-браты размаўляюць (*Жнівень кажэ: Я сажну / Усё камбайнам і жняяркай* [9, 7]), назіраюць за дзеткамі (*Люты <...> Паглядзеў, ці мы абуты / І ці ёсць у нас канькі* [9, 7], носяць падарункі (*Студзень ёлку нам прынёс* [9, 6]), працуюць у агародзе, садзе (*Кастрычнік сцеле лён, / Бульбе робіць ён дакопкі, / У садах збірае плён* [9, 8]). Дзеясловы (з'явіўся, прынёс, тупае, кажэ, прывалок, сцеле, стукае, прыбыў, запаліў, падарыў і інш.), ужытыя ў кантэксце з хрананімамі не толькі дакладна, выразна, вобразна характарызуюць працэс і дынамічнасць дзеяння, а дапамагаюць стварэнню мастацкага вобраза.

Як асаблівы мастацкі прыём пісьменнікі ў творах для дзяцей выкарыстоўваюць гукаперайманне, часам узнаўленне дзіцячай мовы. Так, пры дапамозе гукапераймання пісьменнікі даюць характарыстыку розным онімам. Я. Калашнікаў у вершы «Студзень» пры дапамозе алітэрацыі (паўтарэння зычных [с], [з]), перадае свіст ветру і завіў-завірухі студзеньскім днём: *Студзень, студзень! Недарэмна / Гэты месяц так завецца! / І ў святочны дзень Хрышчэння / У мароз завея ўеца* [11, 22]; С. Шушкевіч у вершы «Дванаццаць пасланцоў» – гул камбайна ў жнівеньскім полі (зычн. [жн]–[ж]–[ж]–[жн]): *Жнівень кажэ: Я сажну / Усё камбайнам і жняяркай* [9, 7]. Алітэрацыя [ж] у паэта задае рытм, чым ствараецца гукавы вобраз дзеяння, абазначанага дзеясловам-выказнікам *сажну*, падкрэслівае і выдзяляе сувязь яго гучання і сэнсу. Перакрыжаваная рыфма (*сажну – збажыну, ярка – жняяркай*) надае страфе рытм, характар энэргіі і працы. Паўтор аднолькавых галосных гукаў [а], [я] – асананс (*Жнівень кажэ: Я сажну / Усё камбайнам і жняяркай* [9, 7]), дапамагае стварэнню уяўлення гучання песні жанчын-жней спякотным летнім днём. Ствараецца мілагучнасць і інтанацыйна-гукавая выразнасць. Карыстаючыся так званымі «лепетнымі імёнамі» некаторыя пісьменнікі перадаюць асаблівасці дзіцячай мовы: *Замест «Юлька» кажэ «Юйка» <...> – Кажы – Юль-ка! / – Юй-ка!* [12, 138]; *«Ма» была найсмачнейшай за ўсе «лялі» на свеце. А смак Юлька мела добры* [12, 132]. Яны, адаптаваныя да абмежаваных атрыкуляцыйных магчымасцяў дзіцяці (*Юйка ← Юлька, Ма ← мама* і інш.), выяўляюць самабытнасць дзіцячай словатворчасці, адметнасцю якой з'яўляецца аказіяльнасць.

Асаблівасцю мовы некаторых мастацкіх твораў для дзяцей з'яўляюцца аказіяльныя паэтонімы: Блізка рэчкі *Самацэчкі* камары гаўкуцца [13, 279]; *Абыяку* – абы-як, / Або гэтак, або так. / Абыяку – абы, / Абы збыць абы-куды / Абы-што, абы-чыё, / Абы толькі не сваё. / Абыяк – абыбок. / Вось і ўвесь яго / Урок [8, 73]; На ўвесь свет // Праславіў *Нуль* // Сваё прозвішча – // *Буль-Буль* [8, 99]; Раніцою *Пазяхай* / Разам з братам *Уздыхай*, / А за імі *Пачакай* / З *Пачашыпатыліцай* / Кажуць хорам: – Ай-я-яй! / Хоць ты сонца затрымай! – / Бач, падняцца сіліцца. // А наўкол цудоўны май. / Уздыхае Уздыхай. / Пазыхае Пазяхай. / Пачашыпатыліца / Кажэ: – Браце Пачакай, / Коўдрай

голаў накрывай, / Бачыш, вечар блізіцца [8, 15.]; **Шадар Падар!** – / Гэта словы / Невядомае нам мовы / Сталі для ката Максіма / Артыстычным псеўданімам [14] і інш. Такія адзінкі валодаюць павышанай выразнасцю, экспрэсіўнай афарбаванасцю. Так, пры дапамозе гукапераймання С. Шушкевіч у вершы «Бусел Клёка-Клёкала і жабка Квока-Квокала» стварае арыгінальны цікавы вобраз жыхароў беларускай фаўны бусла і жабкі, добра вядомых дзецям: *Важна крочыць бусел / – Цоп-цоп-шась... / – Я тут каралевіч, / Я тут князь! / Тут я Клёка-Клёкала – Гаспадар <...> А малая Квокала / – Скок у гразь [9, 67]. Гэта гаваркія паэтонімы, якія перадаюць асаблівасці мовы жыхароў беларускіх балот: клёкат бусла, кваканне жабкі. Такі асаблівы прыём моўнай гульні дапамагае пісьменніку зрабіць мову верша жывой натуральнай, пацярпыць уяўленне дзіцяці аб навакольным свеце. У такіх адзінках больш поўна выяўляецца стылістычная функцыя.*

Дзякуючы анімизацыі як мастацкаму прыёму, характэрнаму творах для дзяцей, дасягаецца дасціпнасць паэтоніма, зразумеласць: *Даўгахвосты, Бязухі, Сакатушка, Вабрачка, Мязведзь, Верабей, Пліска* і інш. Такія адзінкі перадаюць вызначальную рысу мастацкага вобраза, даюць характарыстыку, якую змяшчае ў сабе апелятыў: *А Ласуха за ласунак / Лётала б бясконца, / Толькі дайце пачастунак – / Палаціць да сонца* [8, 35]; *Каля хаты, каля плота / Часта бачу я Ляноту, / Яна ходзіць між дзяцей, / Глупства рознае пляце. // Скок Лянота у пакой: / – О, і тут ёсць сябра мой!* [9, 17]. Такія адзінкі з'яўляюцца гаваркімі і выконваюць ідэнтыфікуюча-характарыстычную функцыю. Некаторыя паэтонімы маюць метафарычны, інтэрасказальны сэнс. Так, у бібліяніме «*Доктар Нос*» пісьменнік выкарыстоўвае метанімію: *Доктар – за руку мяне, / Цераз калідор наўскос / Паказаў на кабінет: / «Вуха, Горла, Нос»* [8, 159]. Аталарынголога пісьменнік называе проста і дасціпна – *Нос*, удала абыгрываючы онім у кантэксце твора: *– Што, мой дружа, у цябе? / Тут зусім ажыў я духам: / – Вы па вуху? / – Я па вуху. / – А дзе Горла, а дзе Нос? <...> Бачу, кончыліся штукі, / Бачу, доктар мае рукі – / Даў я з кабінета цосу, / Рады, што застаўся з носам* [8, 162]. В. Вітка выкарыстоўвае «гульні слоў» у вершаваных радках, ствараючы каламбур, «прыцгваючы на сябе павышаную ўвагу, і надаючы зарыфмаваным радкам, дасціпнасць, своеасаблівую нечаканасць і навізну, што, безумоўна, памачнае пазнавальныя і мастацка-эстэтычныя вартасці твора» [4, 64].

Такім чынам, пры дапамозе разнастайных мастацкіх прыёмаў (персаніфікацыі паэтонімаў, семантызацыі, анімизацыі, каламбураў, гукапераймання, ужывання паэтонімаў-сімвалаў, сінонімаў-актуалізатараў, эпітэтаў-прыдаткаў) у мове твораў для дзяцей рэалізуецца акрамя намінацыйнай важная ў дзіцячай літаратуры стылістычная функцыя, уключаючы такія параметры, як эматыўнасць, экспрэсіўнасць, характарыстычнасць, выяўленчасць і г. д.

Літаратура

1. Бардакова, В. В. Специфика литературной ономастики детской художественной прозы: автореф. дис. канд. филол. наук: 10. 02. 01 / В. В. Бардакова; ВГПУ. – Волгоград, 2000. – 21, [1] с.
2. Хамитова, Л. М. Поэтический ономастикон в татарских детских стихотворениях (на материале художественных текстов Ш. Галиева и Р. Миннуллина): Автореф. дис. канд. филол. наук: 10. 02. 02 / Л. М. Хамитова. – Елабуга: ЕГПУ, 2007. – 25 с.
3. Петренко, О. Д. Ономастика детских творів Роиалда Дала: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 04 / О. Д. Петренко; ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2006. – 13 с. – укр.
4. Шур, В. В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мазыр: УА МДПУ імя І. П. Шамякна, 2010. – 207 с.

5. Шур, В. В. Анамастычная лексіка ў творах Якуба Коласа для дзяцей // Беларуская пачатковая школа: праблемы і перспектывы развіцця / Матэрыялы IV Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (17 – 18 кастрычніка 2002 г.) – Мазыр: УА МДПУ, 2002. – С. 180 -182.
6. Барысенка, В. Я. Моўна-выяўленчыя сродкі ў паэзіі Васіля Віткі: манаграфія / В. Я. Барысенка. – Мазыр: УА МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2011. – 180 с.
7. Беларуская дзіцячая літаратура: вучэб. дапам. / А. М. Макарэвіч [і інш.]; пад агул. рэд. А. М. Макарэвіча, М. Б. Яфімавай. – Мінск: Выш. шк., 2008. – 688 с.
8. Вітка, В. Урокі роднага слова: вершы, казкі, апавяданні / В. Вітка; уклад. Т. С. Тарасова; маст. М. Р. Казлоў. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 264 с.: іл.
9. Шушкевіч, С. Птушыны ранак: Вершы, казкі. Для дашк. і малод. шк. узросту / С. Шушкевіч; Уклад. А. В. Вольскі; Маст. У. П. Свентахоўскі. – Мн.: Юнацтва, 2001. – 159 с.: іл.
10. Дашкевіч, Г. Паўлік кніжачку чытае: Вершы: Для дзяцей мал. шк. узросту / Г. Дашкевіч; Маст. Г. С. Хінка-Янушкевіч. – Мінск: Юнацтва, 2001. – 46 с.
11. Калашнікаў, Я. Якія колеры ў вясёлцы / Я. Калашнікаў. – Мазыр: Калор, 2010. – 68 с.
12. Бядуля, З. Дзень добры! Вершы, казкі, апавяданні / З. Бядуля. – Мінск: Маст. літ., 1974. – 157 с.
13. Багдановіч, М. Поўны збор твораў. У 3 т. Т 1 Вершы, пазмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды. Мн.: Навука і тэхніка, 1992. – 752 с.
14. Мазго, У. Вершы [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.vyaselka.ru/autor/uladzimir-mazgo> – Дата доступу: 08. 12. 2011.